

Мавзу: Меҳнат ҳуқуқининг предмети ва тизими.

Режа:

1. Меҳнат ҳуқуқининг тушунчаси ва предмети.
2. Меҳнат ҳуқуқининг услуги ва вазифалари.
3. Меҳнат ҳуқуқининг тизими.
4. Меҳнат ҳуқуқининг фуқаролик, қишлоқ хўжалик ҳуқуқи, маъмурий ва ижтимоий таъминот ҳуқуқларидан фарқи.

Меҳнат ҳуқуқининг тушунчаси ва предмети.

Меҳнат ҳуқуқи ҳуқуқшунослик тармоқлари орасида етакчи ўрин тугади. У ижтимоий меҳнатга оид муносабатларни тартибга соладиган ҳуқуқий нормалар тизимидан иборат. Бу муносабатлар меҳнат бозорига амал қилиш, меҳнатни ташкил қилиш ва уни қўллаш жараёнида намоён бўлади.

Меҳнатга оид муносабатлар куйидаги ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради:

Меҳнатга оид муносабатнинг субъекти - ходим корхона, муассаса, ташкилотнинг меҳнат жамоаси таркибига қўшилади ва ўз меҳнати билан корхона жамоаси олдидаги вазифани бажаришга киришади.

Ижтимоий меҳнат тақсимотида кўра, муайян меҳнат функциясини бажариш ходим мажбуриятларининг предмети ташкил этади. Муҳими шуки, бу иш бир қанча кишилар фаолияти билан уйғунлашган, яъни меҳнат кооперацияси доирасида бажарилади.

Ходимнинг ва меҳнат жамоаси ҳар бир аъзосининг иш фаолияти муайян режим ўрнатилган шароитда амалга оширилади. Меҳнатга оид муносабатлар субъектларининг меҳнатни ташкил этишга доир тартиб-интизом, қоида - талабларига бўйсунуши меҳнатга оид муносабатларнинг изчиллиги ва самарадорлигини белгиловчи зарур омиллардан бири.

Меҳнатга оид муносабатлар ихтиёрий характерга эга бўлсада, улар бевосита ишлаб чиқариш доирасида намоён бўлади ва муайян мақсадларни кўзлаб амалга оширадиган ижтимоий фойдали фаолият саналади.

Хулоса қилиб айтганда, меҳнат ҳуқуқининг предмети, яъни меҳнат шартномаси бўйича ишлаётган ходимлар меҳнатининг ишлаб чиқаришда қўлланиши туфайли пайдо бўладиган ижтимоий меҳнатга оид муносабатлар ташкил этади. Ушбу муносабатлар меҳнат ҳуқуқи предмети ядроси ҳисобланади.

Ижтимоий воқеликда меҳнат ҳуқуқининг предмети ташкил этувчи муносабатлар тизими меҳнатга оид муносабатлардан ташқари, улар билан муайян тарзда боғланган бошқа муносабатларни ҳам қамраб олади. Бу муносабатлар меҳнат муносабатларидан илгарироқ, улар билан бир вақтда, ёхуд бевосита меҳнат муносабатларидан келиб чиқиши мумкин. Мазкур муносабатлар жумласига:

Меҳнат соҳасида ташкилий бошқарувга оид муносабатларни;

Ишга жойлаштиришга оид муносабатларни ;

Кадрлар тайёрлаш ва малакасини ошириш билан боғлиқ муносабатларни;

Меҳнат муҳофазаси ва меҳнат қонунчилигига риоя этишни назорат қилишга доир муносабатларни;

Меҳнат низоларини ҳал этиш билан боғлиқ муносабатларни киритиш мумкин.

Юқорида санаб ўтилган муносабатларнинг ҳар бирига хос хусусиятларга қисқача тўхталиб ўтамиз.

Меҳнат соҳасидаги ташкилий бошқарувга оид муносабатларда, одатда, иш берувчи билан меҳнат жамоаси, касаба уюшмаси ёки ходимларнинг бошқа вакиллик органлари ўртасида келиб чиқадиган муносабатларни акс эттиради.

Ишга жойлаштиришга доир муносабатлар ўрта умутаълим, хунар техника билим юртлири, техникумларни тамомлаган ёшларни, уруш ногиронлари ва қатнашчиларини, ҳарбий хизматни тугатиб, истеъфога чиққанларни, шунингдек жазони ўтаб бўлган шахсларни, меҳнат ва ишлаб чиқаришнинг қайта ташкил этилиши, корхоналарнинг банкрот бўлиши оқибатида ишдан бўшатилган кишиларни ҳамда аҳолининг бошқа тоифаларини ишга жойлаштириш каби масалаларни қамраб олади.

Ишлаб чиқаришда кадрлар тайёрлаш ва малакасини оширишга доир муносабатлар асосан ходимларнинг ўқиши, муайян касб ёки мутахассисликка эга бўлиши, шунингдек, ишлаб чиқаришдан ажралмаган ўз малакасини ошириши жараёнида шаклланади.

Меҳнат муҳофазаси ва меҳнат қонунларига риоя этишни назорат қилишга доир муносабатлар. Бу каби муносабатлар амалда ваколатли давлат идораларининг корхоналарда меҳнатни муҳофаза қилиш ва меҳнат қонунларига риоя этишни назорат қилиш жараёнида намоён бўлади.

Меҳнат низоларини ҳал қилишга доир муносабатлар. Бундай низолар асосан меҳнатни ташкил қилиш, шарт - шароитларини белгилаш ва ишлаб чиқаришга тадбиқ этиш жараёнида юзага келади. Кўпинча меҳнат низолари иш берувчи билан ходим ўртасида вужудга келган келишмовчилик ўз вақтида ҳал қилинмаган тақдирда рўёбга чиқади. Аммо меҳнат низолари жамоа шартномасини қабул қилиш юзасидан ҳам келиб чиқиши мумкин.

Меҳнат ҳуқуқининг услуги ва вазифалари.

Меҳнатга оид муносабатларни тартибга солишда ҳуқуқшуносликнинг ушбу соҳасида қўлланиладиган услубнинг қуйидаги асосий хусусиятларини кўрсатиб ўтиш мумкин:

Биринчидан, бу мазкур муносабатларни тартибга солинишини марказлаштирилган ҳамда локал нормалар уйғунлаштирилган ҳолда қўлланилади.

Иккинчидан, бу услуб меҳнатга оид муносабатларнинг қонунлар ва шартномалар асосида тартибга солиш жараёнида узвий боғлиқлигида намоён бўлади. Бу ҳол Меҳнат Кодексининг 4- модда 2- қисмида яққол ифодаланган.

Учинчидан, меҳнатга оид муносабатларни тартибга солишда корхона меҳнат жамоаси, қасаба уюшмаси ва ходимларнинг бошқа вакиллик органлари иштирок этиши белгилаб қўйилган.

Тўртинчидан, Меҳнат Кодексининг 10 - моддасида муносабатларнинг ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишда халқаро ҳуқуқий нормалар, шунингдек, давлатлараро шартномалар қоидаларининг қўлланиши назарда тутилган.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида ёки Халқаро Меҳнат ташкилотининг Ўзбекистон томонидан ратификация қилинган конвенциясида ходимлар учун меҳнат тўғрисидаги мамлакатимизда қабул қилинган қонун ва бошқа норматив ҳужжатларга нисбатан имтиёзлик қоидалар белгиланган бўлса, у ҳолда халқаро шартнома ёки конвенция қоидалари қўлланилади.

Меҳнат ҳуқуқи услубининг дастлабки белгиси - бу меҳнат соҳасидаги муносабатларни тартибга солишнинг марказлаштирилган ва локал усуллариининг уйғунлаштирилган ҳолда қўлланишида намоён бўлади.

Меҳнат Кодексининг 9-моддасида таъкидлаб ўтилганидек, меҳнат соҳасидаги давлат бошқарувини Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳоли ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги ва унинг ҳудудий бўлинмалари томонидан амалга оширилади.

Меҳнатга оид муносабатларини локал усулда ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишда корхонадаги иш вақти режимини, меҳнат таътили графиклари, жамоа шартномасининг мазмуни ва шартлари, марказлаштирилган тартибдаги норматив ҳужжатларда белгиланган ходимларнинг қўшимча имтиёз ва кафолатлари акс эттирилади. Бунда, бир томондан иш

берувчи, иккинчи томондан эса, меҳнат жамоаси, касаба уюшмаси ва ходимларнинг бошқа вакиллик органлари иштирок этади.

Маълумки, меҳнат ҳуқуқи муайян вазифаларни бажаради. Меҳнат ҳуқуқининг вазифалари деганда, ҳуқуқий жиҳатдан таъсир ўтказишнинг асосий йўналишлари тушунилади. Бу ҳол муайян ҳуқуқ нормасининг жамият ҳаётида қандай аҳамият касб этиши ва айнан нимага хизмат қилишини англатади.

Меҳнат ҳуқуқи қуйидаги икки вазифа: ишлаб чиқариш ва ҳимоялашни бажаради.

Умуман олганда, меҳнат ҳуқуқи иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, ғоявий - тарбиявий вазифаларни бажаради. Жумладан унинг:

-иқтисодий вазифаси ишлаб чиқаришга таъсир ўтказиш орқали намоён бўлади;

-сиёсий вазифаси ишлаб чиқариш жараёнида ходимлар ижтимоий - сиёсий фаоллигининг ошишида ақс этади;

-ғоявий тарбиявий вазифаси ижтимоий меҳнатнинг такомиллашуви ҳамда ходимларни маънавий - маърифий тарбиялашда ифодаланади;

ижтимоий вазифаси меҳнат қилиш ҳуқуқининг эркинлигини таъминлашда намоён бўлади.

Меҳнат ҳуқуқи нормалари билан тартибга солинадиган бундай ижтимоий муносабатлар худди шу ҳуқуқ нормалари билан биргаликда меҳнат ҳуқуқи фанининг предметини ташкил этади.

Меҳнат ҳуқуқининг тизими.

Меҳнат ҳуқуқи тизими деганда, меҳнат ҳуқуқи нормаларининг илмий жиҳатдан асосланган тарзда жойлашиш тартиби ва классификацияси тушунилади. Бу тизим икки қисмга: умумий ва махсус қисмга булинади.

Умумий қисмда меҳнат ҳуқуқи тушунчаси ва предмети, усуллари, асосий вазифалари, асосий манба ва тамойиллари, меҳнат ҳуқуқининг субъектлари, меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатлар, ходимлар ва иш берувчиларнинг вакиллиги, жамоа шартномаси ва келишувлари каби институтларга тааллуқли ҳуқуқий нормалар ўрганилади.

Махсус қисмда эса, меҳнатга оид муносабатларнинг алоҳида жиҳатларини бошқарувчи ёки улар билан боғлиқ бўлган ижтимоий муносабатларнинг айрим турларини тартибга солиш жараёнида пайдо бўлган институтлар ва ўзига хос ҳуқуқий нормалар ўрганилади. Улар жумласига:

аҳолини ишга жойлаштириши;

меҳнат шартномаси(контракт);

иш вақти;

дам олиш вақти;

меҳнатга ҳақ тўлаш;

кафолатли тўловлар ва компенсация тўловлари;

меҳнат шартномаси тарафларининг моддий жавобгарлиги;

меҳнат интизоми;

меҳнат муҳофазаси;

айрим тоифадаги ходимларга бериладиган қўшимча кафолат ва имтиёзлар;

меҳнат низолари каби институтлар киради.

Меҳнат ҳуқуқи тармоғи ва меҳнат қонунчилиги тизимлари ўртасида муайян фарқ мавжудлигини таъкидлаб ўтиш лозим. Меҳнат ҳуқуқи тизими асосан ҳуқуқий нормалар мажмуасини ўз ичига қамраб олса, меҳнат қонунчилиги тизими эса меҳнатга оид барча ҳужжатларни қамраб олади.

Юридик адабиётда меҳнат ҳуқуқи фанининг тизими, предмети ва мазмун - моҳияти жиҳатидан меҳнат ҳуқуқи ҳамда меҳнат қонунчилиги тизимларига қараганда кенгроқ экани эътироф этилган.

Меҳнат ҳуқуқининг фуқаролик, қишлоқ хўжалик ҳуқуқи, маъмурий ва ижтимоий таъминот ҳуқуқларидан фарқи.

Маълумки, ҳаётда ижтимоий муносабатлар бир бири билан узвий боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Шу боис муайян ижтимоий муносабатлар ҳуқуқнинг қайси соҳасига тааллуқли эканини аниқлаш алоҳида аҳамият касб этади.

Жумладан, меҳнатга оид муносабатларга фуқаролик - ҳуқуқий муносабатлар жуда яқин туради.

Фуқаролик - ҳуқуқий муносабатларнинг объекти - муайян меҳнат топшириғини бажариш ёки хизмат кўрсатиш билан боғлиқ бўлган ҳолатларни ўрганиш ва тартибга солишда мужассамлашади.

Одатда унинг объектлари сирасига, биринчидан, ашёлар, иккинчидан, ҳаракатлар, учинчидан, ижодий меҳнат натижалари, тўртинчидан, мулкӣ ҳарактерга эга бўлмаган шахсий ҳуқуқлар киради.

Айни вақтда меҳнат ҳуқуқи билан маъмурий ҳуқуқ ўртасида муайян фарқ ва ўзаро боғлиқлик мавжудлигини айтиб ўтиш лозим. Меҳнат ҳуқуқининг маъмурий ҳуқуқдан асосий фарқи шундаки, иш берувчининг бутун хокимияти муайян корхона доираси билан чекланган. Шундай экан, у фақат шу корхона ходимларига нисбатан қўлланилади, маъмурий ҳуқуқ номалари эса барча фуқароларга тадбиқ этилади.

Меҳнат ҳуқуқи билан қишлоқ хўжалиги ҳуқуқи орасидаги фарқни ажратишда жиддий қийинчиликлар вужудга келади. Чунки меҳнат ҳуқуқи меҳнат шартномаси бўйича ишлаётган ходимларнинг меҳнатга оид муносабатларини тартибга солади. Қишлоқ хўжалиги ҳуқуқи эса қишлоқ хўжалиги кооперативи (шаркат) аъзоларининг меҳнати билан боғлиқ муносабатларини тартибга солади.

Меҳнат ҳуқуқи ижтимоий таъминот ҳуқуқидан тубдан фарқ килади. Биринчи галда, улар ҳар икки ҳуқуқ соҳасида қўлланиладиган услуб жиҳатидан фарқланади. Ижтимоий таъминот ҳуқуқи услубининг ўзига хослиги шундан иборатки, бу ҳуқуқ соҳаси нормалари билан тартибга солинадиган муносабатлар шартномавий негизга таянмайди ва асосан марказлаштирилган ҳуқуқий нормалар орқали тартибга солинади.

Мавзуга оид таянч иборалар:

Меҳнат; ижтимоий ҳимоя; меҳнат қонунчилиги; локал ҳуқуқий ҳужжатлар; меҳнат ҳуқуқи тизими; меҳнат ҳуқуқи институтлари; меҳнатни муҳофаза қилиш; меҳнат ҳуқуқи услублари.

Мавзуга оид назорат саволлари:

1. Меҳнат ҳуқуқи тушунчаси деганда нимани тушунасиз?
2. Меҳнат қонунчилигининг аҳамияти нималардан иборат?
3. Меҳнат ҳуқуқининг бошқа ҳуқуқ соҳалари билан ўзаро алоқадорлиги.
4. Меҳнат ҳуқуқининг услублари деганда нимани тушунасиз?
5. Меҳнат ҳуқуқи предмети тушунчаси.
6. Меҳнат ҳуқуқининг асосий вазифалари нималардан иборат?
7. Меҳнат ҳуқуқи тизими неча қисмдан иборат?
8. Меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг асосий вазифалари нималардан иборат?
9. Меҳнатга оид муносабатлар қандай хусусиятларга эга?
10. Меҳнат соҳасида ташкилий бошқарувга оид муносабатлар деганда нима тушунилади?

Мавзуга оид тест саволлари:

1. Ўзбекистон Республикасининг амалдаги меҳнат кодекси қачон қабул қилинган?

- A) 1994 йил 12 апрел
- B) 1995 йил 21 декабр
- C) 1996 йил 15 май
- D) 1997 йил 3 октябр
- E) 1998 йил 12 апрел

2. Меҳнат ҳуқуқи услубларига қайсилар киради?

- A) Ҳуқуқий муносабатлар юзага келиши, ўзгариши ва барҳам топиши
- B) Ҳуқуқий муносабат субъектларининг мавқеи
- C) Ҳуқуқни тарғиб қилиш
- D) A ва B жавоблар тўғри
- E) A, B, C жавоблар тўғри

3. Меҳнат ҳуқуқи вазифаларига қайсилар киради?

- A) Ҳуқуқларни таъминлаш ва ҳимоялаш
- B) Ишлаб чиқаришни бошқариш
- C) Меҳнатга яраша даромадларни тақсимлаш
- D) Иқтисодий ривожлантириш
- E) Барча жавоблар тўғри

4. Жамоа шартномаси ҳақида меҳнат ҳуқуқининг қайси қисмида ўрганилади?

- A) Махсус қисмида
- B) Умумий қисмида
- C) Бош қисмида
- D) Кўшимча қисмида
- E) A ва B жавоблар тўғри

5. Меҳнат ҳуқуқи предмети ташкил этувчи муносабатларга нималар киради?

- A) Меҳнат соҳасидаги ташкилий бошқарувга доир муносабатлар
- B) Ишга жойлаштиришга доир муносабатлар
- C) Меҳнатга ҳақ тўлашга доир муносабатлар
- D) A ва B жавоблар тўғри
- E) A, B, C жавоблар тўғри

Мавзуга оид адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т. «Адолат» 2010 й.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Меҳнат кодекси». Т. «Адолат» 2010 й.
3. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат ҳуқуқи. Олий ўқув юртлари учун дарслик. А.А.Иноятов. –Т. «Иқтисодий ва ҳуқуқ дунёси» 2002 й.
4. Турсунов Й. «Меҳнат ҳуқуқи» ўқув қўлланмаси. Т. «Молия» 1999 й.
5. Турсунов Й.Т. , Усмонова М.А. «Меҳнат ҳуқуқи» ўқув қўлланма. Т. «Молия» 2001
6. Турсунов Й.Т. «Меҳнат ҳуқуқи». Дарслик. Т. «Молия» 2002 й.
7. Ўзбекистон Республикаси меҳнат Қонунчилиги бўйича меъёрий ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. Тошкент, «Иқтисодий ва ҳуқуқ дунёси», 2008 й.
8. Ўзбекистон Республикасининг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида» ги 1998 йил 1 май қонуни.
9. Ўзбекистон Республикасининг «Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида» ги 1993 йил 6 май қонуни.
10. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексига шарҳлар. Т. ТДЮИ. 2008 й.

